

XITOIY VA O‘ZBEK TILLARIDA O‘LIM BILAN BOG‘LIQ EVFEMIZMLARNING QIYOSIY TAHLILI

Dilnoza Amrullayeva

Aniq va ijtimoiy fanlar universiteti magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada xitoy va o‘zbek tillarida o‘lim tushunchasini ifodalovchi evfemizmlarning lingvistik va lingvokulturologik xususiyatlari qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda o‘lim mavzusining har ikki xalq madaniyatida tabu hodisa sifatida namoyon bo‘lishi va ushbu tushunchani yumshatib ifodalash uchun qo‘llaniladigan evfemistik birliklar o‘rganiladi. Xitoy va o‘zbek tillaridagi o‘lim bilan bog‘liq evfemizmlar semantik guruhlariga ajratilib, ularning diniy, madaniy va ijtimoiy omillar bilan bog‘liqligi tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, har ikki tilda o‘lim tushunchasini bevosita ifodalashdan qochish tendensiyasi mavjud bo‘lib, bu holat milliy dunyoqarash, diniy e‘tiqod va madaniy qadriyatlar bilan chambarchas bog‘liqdir.

Kalit so‘zlar: evfemizm, tabu, o‘lim konsepti, lingvokulturologiya, xitoy tili, o‘zbek tili, semantika, qiyosiy tahlil, madaniyat, diniy qarashlar, kommunikativ strategiya.

Kirish

Til jamiyatning madaniy, tarixiy va ma‘naviy tajribasini aks ettiruvchi murakkab tizimdir. Insoniyat taraqqiyoti davomida ayrim hodisa va tushunchalar kishilarda qo‘rquv, hurmat yoki noqulaylik hissini uyg‘otganligi sababli ularni bevosita ifodalashdan qochish holati yuzaga kelgan. Natijada evfemizmlar shakllanib, tilning muhim pragmatik vositalaridan biriga aylangan.

Evfemizm yunoncha *euphemismos* (“yaxshi gapirish”) so‘zidan olingan bo‘lib, nutqda qo‘pol, noxush yoki taqiqlangan tushunchalarni yumshoqroq shaklda ifodalash vositasi hisoblanadi. O‘lim insoniyat tarixidagi eng qadimiy va universal mavzulardan biri bo‘lib, deyarli barcha madaniyatlarda tabu sifatida qaraladi. Shu sababli ko‘plab tillarda o‘limni to‘g‘ridan-to‘g‘ri ifodalovchi birliklar o‘rniga turli evfemistik vositalardan foydalaniladi.

Xitoy va o‘zbek xalqlari turli tarixiy, diniy va madaniy taraqqiyot yo‘liga ega bo‘lsalarda, o‘lim tushunchasiga nisbatan hurmat va ehtiyotkor munosabat bilan ajralib turadi. Ushbu maqolada ikki til misolida o‘lim bilan bog‘liq evfemizmlar qiyosiy o‘rganilib, ularning umumiy va farqli jihatlari aniqlanadi.

Asosiy qism

Evfemizm tushunchasi va uning o‘lim konsepti bilan bog‘liqligi

Evfemizmlar insonlar o‘rtasidagi muloqotda nutq madaniyatini saqlash, salbiy emotsiyalarni kamaytirish va suhbatdoshga nisbatan hurmatni ifodalash vazifasini bajaradi. Ayniqsa, o‘lim, kasallik, qashshoqlik va nogironlik kabi nozik mavzularda evfemizmlar keng qo‘llanadi.

O‘lim bilan bog‘liq evfemizmlar odatda quyidagi semantik modellarga asoslanadi:

- safarga ketish;
- uyquga ketish;
- boshqa dunyoga o'tish;
- Yaratganga qaytish;
- abadiy orom topish;
- hayotning tugashi.

Mazkur modellar turli xalqlarda turlicha shakllangan bo'lsa-da, ularning asosiy maqsadi o'lim haqidagi tasavvurni yumshatishdan iborat.

Adabiyotlar sharhi

Evfemizmlar masalasi tilshunoslikda ko'plab olimlar tomonidan tadqiq qilingan. Ingliz tilshunosligida S. Ullmann, K. Allan va K. Burridge evfemizmlarning semantik hamda pragmatik xususiyatlarini o'rganganlar. Rus tilshunosligida V.P. Moskvina, L.P. Krysin va E.I. Sheigal evfemizmlarning nutqdagi funksiyalarini tadqiq etganlar.

O'zbek tilshunosligida A. Nurmonov, N. Mahmudov, Sh. Safarov va boshqa olimlarning ishlarida evfemizmlarning lingvokulturologik jihatlariga e'tibor qaratilgan. Xitoy tilshunosligida esa 陈原 (Chen Yuan), 王德春 (Wang Dechun), 胡文仲 (Hu Wenzhong) kabi olimlar xitoy tilidagi tabu va evfemizmlar tizimini tadqiq etganlar.

Shunga qaramay, xitoy va o'zbek tillarida o'lim bilan bog'liq evfemizmlarning qiyosiy tadqiqi hali yetarli darajada yoritilmagan.

Tahlil va natijalar

Xitoy tilida o'lim bilan bog'liq evfemizmlar

Xitoy tilida o'limni ifodalovchi eng keng tarqalgan evfemizmlar quyidagilardir:

Xitoycha	Ma'nosi	Izohi
去世 (qùshì)	olamdan o'tmoq	eng keng qo'llaniladigan evfemizm
逝世 (shìshì)	vafot etmoq	rasmiy uslubda
长眠 (chángmián)	abadiy uyquga ketmoq	badiiy uslub
安息 (ānxī)	orom topmoq	diniy va marosimiy nutqda
归天 (guītiān)	osmonga qaytmoq	qadimiy uslub
驾鹤西去 (jià hè xī qù)	turnaga minib g'arbga ketmoq	daoistik tasavvurlar bilan bog'liq

Xitoy madaniyatida konfutsiylik, buddaviylik va daosizm ta'siri natijasida o'lim "boshqa dunyoga o'tish" sifatida talqin qilinadi.

O'zbek tilida o'lim bilan bog'liq evfemizmlar

O'zbek tilida quyidagi evfemizmlar keng qo'llanadi:

- olamdan o'tmoq;
- vafot etmoq;
- bu dunyoni tark etmoq;

- Yaratganning huzuriga ketmoq;
- Haq rahmatiga erishmoq;
- jon bermoq;
- manguilik uyiga ravona bo'lmoq;
- oramizdan ketmoq.

Mazkur birliklarning aksariyati islomiy dunyoqarash bilan bog'liq bo'lib, o'limni yangi hayot bosqichi sifatida talqin qiladi.

Qiyosiy tahlil

Tahlil natijalariga ko'ra, har ikki tilda quyidagi umumiyliklar kuzatiladi:

1. O'limni bevosita nomlashdan qochish mavjud.
2. O'lim safar yoki ko'chish metaforasi orqali ifodalanadi.
3. Diniy-falsafiy qarashlar evfemizmlar shakllanishiga ta'sir ko'rsatadi.
4. Hurmat va odob tamoyillari asosiy omil hisoblanadi.

Farqli jihatlar:

Xitoy tili	O'zbek tili
Buddaviylik, daosizm va konfutsiylik ta'siri kuchli	Islomiy dunyoqarash ustun
"Osmonga qaytish", "turnaga minib ketish" kabi mifologik obrazlar mavjud	"Haq rahmatiga erishmoq", "Yaratganning huzuriga ketmoq" kabi diniy birliklar mavjud
Metaforik obrazlar ko'proq	Diniy mazmunli evfemizmlar ko'proq

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, evfemizmlar nafaqat til hodisasi, balki xalqning madaniy xotirasi va dunyoqarashini aks ettiruvchi lingvomadaniy birliklar hisoblanadi.

Xulosa

Xitoy va o'zbek tillarida o'lim bilan bog'liq evfemizmlar o'ziga xos lingvokulturologik xususiyatlarga ega. Har ikki tilda o'limni bevosita ifodalashdan qochish kuzatiladi va bu holat insonning psixologik ehtiyojlari hamda jamiyatning axloqiy me'yorlari bilan bog'liqdir. Xitoy tilidagi evfemizmlar ko'proq buddaviylik, daosizm va mifologik tasavvurlar bilan bog'langan bo'lsa, o'zbek tilidagi evfemizmlar asosan islomiy qadriyatlar ta'sirida shakllangan. Shu bilan birga, ikki til uchun umumiy bo'lgan jihat o'limni yangi hayot bosqichi yoki boshqa dunyoga o'tish sifatida talqin qilishdir. Bu esa evfemizmlarning xalq mentaliteti va madaniy qadriyatlarini o'rganishda muhim manba ekanligini ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Allan K., Burrige K. *Euphemism and Dysphemism: Language Used as Shield and Weapon*. Oxford University Press, 1991.
2. Allan K., Burrige K. *Forbidden Words: Taboo and the Censoring of Language*. Cambridge University Press, 2006.

3. Ullmann S. *Semantics: An Introduction to the Science of Meaning*. Oxford: Basil Blackwell, 1962.
4. Москвин В.П. *Эвфемизмы в лексической системе современного русского языка*. Москва: ЛЕНАНД, 2007.
5. Крысин Л.П. *Эвфемизмы в современной русской речи // Русистика*. – Москва, 1994.
6. Сафаров Ш. *Прагмалингвистика*. Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2008.
7. Нурмонов А. *Танланган асарлар*. Тошкент: Akademnashr, 2012.
8. 陈原. 《社会语言学》. 北京: 商务印书馆, 2000.
9. 王德春. 《语言学概论》. 上海: 上海外语教育出版社, 2007.
10. 胡文仲. 《跨文化交际学概论》. 北京: 外语教学与研究出版社, 2012.
11. 李国英. *汉语委婉语研究*. 北京: 中国社会科学出版社, 2015.
12. 刘纯豹. *汉语禁忌语与委婉语研究*. 北京: 商务印书馆, 2016.